

מחוץ לטקס ומעבר לטקסט:

על אימהות וברית מילה בהגותו של פרויד

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת:

יעל בנקירר

היחידה ללימודים בין תחומיים

התוכנית ללימדי מגדר

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

טבת, תשע"ו

רמת גן

עבודה זו נעשתה בהדרכתו של

פרופ' רחל בן ארי מן היחידה ללימודים בינתחומיים,

התכנית ללימודי מגדר של אוניברסיטת בר-אילן

ופרופ' הנרייט דהאן קלב

מן התכנית ללימודי מגדר של אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

שער ראשון: מבוא לעבודה

תקציר

החקירה אל תוך הטקסטים של פרויד עושה שימוש בפריזמה הייחודית של ברית המילה כסמן להיעלמות האם וככלי להשמעת קול חדש המאיר חלקים חשוכים בטקסט ופותח פתח למשמעויות אלטרנטיביות. על פי פרויד, ברית המילה אינה אלא 'מאובן המפתח' (leitfossil) להתחקות אחר קונפליקט בלתי פתור ובלתי מודע בטקסט ועל כן מהווה את הדימוי דרכו בחרתי לצלול אל הטקסטים שלו עצמו על מנת לזהות בהם את הרגעים הטקסטואלים בהם נשמט המימד האימהי וככלי להשבת קולה. הטענה המונחת בבסיס פרוייקט זה מתייחסת לטקסט ברית המילה כסימבול לרגע שבו נעלמת האם ומתוך היעדרה צומחת זהות גברית. כפי שהראיתי בסקירת הספרות, בה בעת שמוקנית לתינוק זהותו היהודית בתוך מעגל גברי נעלם גם קולה של האם והיא נותרת כמימד בלתי נגיש בתרבות. ההשערה המחקרית העולה מתוך טענה זו ואשר אותה ביססתי במהלך העבודה, מתייחסת לתנועה שבין הטקסט והטקסט כמארג יחסים המייצר ומבנה את דימוי ברית המילה כסימבול מרכזי אשר ראוי לבחון באמצעותו את הטקסט. כמו בטקסט עצמו, כך גם בכתביו של פרויד הופעתה של מטאפורת ברית המילה מביאה עימה מעשה של חיתוך טקסטואלי אשר מבקש להעמיד אחריו נרטיב קוהרנטי יחיד המבוסס על היחסים עם האב ומוחק מתוכו את המימד האימהי.

שיטת המחקר של העבודה התבססה על מודל הרמנויטי רחב השואב את מקורותיו משלוש קטגוריות מתודולוגיות של ניתוח וקריאה: קריאה פסיכואנליטית, אינטרטקסטואליות ופוסט-סטרואקטורליזם וקריאה ביקורתית פמיניסטית. קטגוריות אלו היוו את הבסיס התיאורטי והמעשי לבניה של מתודולוגיה ספציפית הקוראת קריאה צמודה וביקורתית בכתביו של פרויד מתוך הפריזמה של ברית המילה, במטרה לפרק את הנרטיב המונוליטי המוצב בו, להעביר את הקולות המחוקים מן השוליים אל המרכז, לחדור אל עומק הלא מודע הטקסטואלי, להשיב מן המצולות את האחרות האימהית ולפתוח מתוך המפגש עימה אפשרויות פסיכואנליטיות חדשות ודרכי קיום אלטרנטיביות. במהלך הניתוח נעזרתי בהמשגותיהם של מספר תיאורטיקנים על מנת לקרוא את הטקסטים מעבר לפשט ולנרטיב הברור העולה ממנו. הגותם של ז'אק לאקאן, ז'יל דלז ופליקס גואטרי, לוס איריגארי, ז'וליה קריסטבה, ג'סיקה בנג'מין, קארל גוסטב יונג, אריך נוימן, מוריס מרלו פונטי, ז'אק דרידה, ג'ודית באטלר, ברכה ליכטנברג-אטינגר ואחרים היוותה במהלך העבודה כר פורה של דרכי חשיבה אשר שימש אותי על מנת לנתח את מעשה החיתוך העולה מן הטקסטים של פרויד ולמצוא בו משמעויות חדשות.

כתביו של פרויד הנוגעים בברית המילה, בהם ביצעתי את הקריאה, מהווים למעשה שלושה רבדים שונים- אינדיבידואלי, תרבותי והיסטורי- המיוצגים בשלושת פרקי העבודה: הפרק הראשון, 'לגדול בצילה: שלושה תיאורי מקרה', המייצג את הרובד הפרסונאלי, מבוסס על שלושה סיפורי מקרה קליניים שמתח פרויד המהווים גם נדבך משמעותי בפיתוח התיאוריה שלו על ההתפתחות הפסיכוסקסואלית הילדית. תיאורי מקרה אלה הנוגעים בזיכרונות ואירועים מן הילדות המוקדמת מאפשרים לצלול אל עומק המורכבות הרגשית הטמונה בקשר עם האם

ולחישיר מבט אל האופן שבו מהווה דימוי ברית המילה את הרגע הטקסטואלי הסוגר את הגולל על השאלות העולות מתוכו. כפי שעולה מתוך ניתוח הפרק, באמצעות מטאפורה זו מספק פרויד תשובה אטיולוגית ברורה, אחת ויחידה המסיטה את המבט מן האם אל הנרטיב האדיפאלי, דרכה מצטמצמים היחסים עם האם אל העיסוק בהיעדר שלה ומוצב קו הגבול בין הסובייקט הגבר לאובייקטית, האם והאישה.

בפרק השני, 'טוטם וטאבו: פנטזיות על המקור', אני מבצעת ניתוח של הטקסט 'טוטם וטאבו' המהווה את הרובד התרבותי בכתביו. בספר זה הוא טווה את המיתוס על ראשיתה של הדת והיווצרות המבנה החברתי ובאמצעות דימוי ברית המילה, קושר בין תהליך התפתחות הפרט לכינונה של תרבות וכורך את שניהם בנרטיב האדיפאלי של רצח האב. כפי שהראיתי, טקסט הקרבן המתואר בטקסט ודימוי ברית המילה העולה ממנו מייצרים מערך של פיצולים דיכוטומיים אשר בראשם ניצבת ההפרדה מן האם. בעודה נותרת כמימד המזוהה עם החומר, הגוף, האובייקטית מתכונן אל מולה הסובייקט הגברי כרוחני ומופרד ובמרכז הבמה מתנוסס מעגל פריון מחודש-גברי ולא נשי, טנסנדנטי ולא חומרי, תרבותי ולא טבעי. במהלך הניתוח, אני מבקשת לצעוד מעבר לנרטיב המסופר בפשט של הטקסט ומחפשת אחר המשמעויות הטמונות באחזקה של שדה רב מימדי הכולל בתוכו גם את הקוטב האימהי. הדיון בפרק פותח פתח אל עומק הסובייקטיביות האימהית, קושר את ההורות של האם במיניות שלה ומצביע על המקום שבו כרוכים זה בזה הגוף והפנטזיה האימהיים כרגע אשר מתוכו צומח המרחב הטריאדי, כניצניה הראשוניים של תרבות. מערך חדש זה של יחסים מערער על ההפרדות הבינאריות העומדות בבסיס התרבות הקיימת וחוק האב ופותח פתח לריבוי, לטשטוש הגבולות ולפירוק בלעדיותו של נרטיב קוהרנטי אחד.

אם בפרק השני אני מראה כיצד קורסת המשמעות המונוליתית בטקסט מתוך מבט אל עולמה הפנימי של האם, בפרק השלישי, 'בעקבות מאובן המפתח במשה והמונותיאזים' מודגמים ביתר שאת הפירוק והיעדר הגבולות אשר רודפים את הניסיון להציב נרטיב קוהרנטי אחד ויחיד. בפרק זה, המהווה את הרובד ההיסטורי בהגותו של פרויד, הסיפור שמבקש פרויד לצקת על ראשיתו של המונותיאזים, כינון העם היהודי וחיוו של משה רצוף בשובם של אותם אספקטים אשר נותרו מודחקים ובלתי נגישים. בניגוד לטקסטים שנותחו בפרקים הקודמים, בהם מהווה ברית המילה נקודת מפנה בטקסט, דימוי המסיט את המבט הרחק מן המימד האימהי ומקבע אותו בנרטיב האדיפאלי וביחסים עם האב, ב'משה והמונותיאזים' מסמן פרויד בעצמו את ברית המילה בתחילת הכתיבה, כ"מאובן", כמוטיב שהתאבנותו מעידה על הקונפליקט הגועש תחתיו. אלא שכל שמתקדם הטקסט, ככל שמבקש פרויד להוציא אל האור את האמת שנקברה תחת האבנים גם הוא נשאב אל מעגל המחיקות השומט מתוכו את המימד האימהי. בהדרגה, משתנה העמדה האפיסטמית של פרויד אל מול הטקסט והתנועה הטקסטואלית עוברת מדקונסטרוקציה לרקונסטרוקציה, משאלה למסקנה. במהלך תנועה זו משנה גם דימוי ברית המילה את אופיו והופך ממאובן אמביוולנטי לסימן פרדיגמטי טראנס-היסטורי לחיתוך והפרדה מכל אחרות ששורשיו נעוצים בנרטיב האדיפלי.

במהלך העבודה אני מראה כי שלושת הרבדים הללו - הפרסונאלי, התרבותי וההיסטורי אינם עומדים בפני עצמם כי אם קשורים בעבותות זה לזה ופרויד אורג חוטים בין הטקסטים השונים והרבדים השונים של התיאוריה. באופן הזה נכרכים זה בזה עולמו הנפשי של הפרט התפתחות ההיסטורית והמציאות התרבותית כאשר במרכזם ניצב הנרטיב האדיפאלי. מתוך כך אני ממשיגה

בניתוח הפרק השלישי מתורשה אולטרא-פטריליניאלית את תהליך המעבר הבינדורי של הטראומה האדיפאלית אשר דרכה מקבע פרויד את המטאפורה האדיפאלית כמהות ראשונית וחובקת כל. זהו מהלך טראנס-היסטורי של הורשה מאבות לבנים אשר מצוי מעבר למציאות הפרטיקולארית, המקומית, מעבר לחלוקה שבין טבע ותרבות ומועבר מדור לדור - מורשת אולטרא-פטריליניאלית המעצבת את ההתפתחות האנושית ובאמצעותה נפרסת תשתית אטיולוגית לכל מערך התפתחותי הן בחייו של הפרט והן בחיי העמים ובהיסטוריה האנושית.

בכל אחד מן הטקסטים שניתחתי מהווה ברית המילה מוטיב מרכזי אשר מכוון ומנתב את המהלך הטקסטואלי, השומט את המימד האימהי ומסיט את המבט אל האב, אל חרדת הסירוס וסוגר באחת את האפשרות לפתיחה של היחסים עם האם, לשאלות העולות מתוכם ולאטגר הטמון במפגש עם אופני קיום אלטרנטיביים. באמצעות דימוי זה "מל" פרויד את הטקסט בתנועת חיתוך אשר בה בעת מעוררת את החרדה מאובדן איבר המין הגברי והופכת את האם (ובעקבותיה את האישה) לייצוג של האין, של ההיעדר, של מה שכבר הוסר. מתוך הבהלה המתעוררת במפגש עם המימד האימהי בשל יחסי התלות, הצורך להכיר בהיעדר של העצמי, ובקיום אלטרנטיבות נוספות מעבר לסובייקטיביות הגברית, נאחזת התנועה הטקסטואלית באיבר המין הגברי, מצמדת אותו אל הפאלוס תוך השלכה של חווית ההיעדר על האם. בעוד הטקסטים השונים פותחים לרגע צוהר אל עולם טריאדי מורכב שבו מהווה האם קודקוד בעל חשיבות במערך היחסים המשולש, מעמיד הטקס ולאחריו הטקסט ארגון חשיבה דיכוטומי ובינארי שבבסיסו מצוי הפין הגברי כסמבול יחיד של ה"יש" שבה בעת גם מצמיח את האם ככלי קיבול ריק עבורו.

במקביל לסגירה של האפשרות לגעת באספקט האימהי נחתם הגולל במעשה זה גם על הממשק עם אחרויות נוספות. כפי שאני מראה במהלך הדיון, כמי שאוחזת בידה את המודל הפרדיגמאטי לאחרות, מחיקתה מן הטקסט מביאה עימה סגירה של דיאלוגים אחרים עם אופני חשיבה וקיום המעמידים אל מול הסובייקט את הצורך להכיר בחלקיותו. החזרה של האספקט האימהי ממקומו המחוק פותחת את הטקסט לעושר האפשרויות הטמונות בו ומאפשרת להתבונן מפרספקטיבה אחרת במימדים שונים הנסגרים תחת המשקפיים הפטריארכליות. היא מובילה למשל, כפי שהראיתי, אל מבט מחודש במשמעויות של יהדות ויהודיות, מעוררת מחשבה על רעיון הבחירה ועל פשרה של ברית המילה. המפגש עם המימד האימהי בטקסט, מעורר את הפרדוקסים הקיימים בקיום האחדותי של הסובייקט/ית, מפרק בזה אחר זה את הנרטיבים הטקסטואלים שפרויד מבקש לבסס כמהות יחידה ופורס מנעד של דרכי קיום אלטרנטיביים לא רק בתיאוריה הפסיכואנליטית כי אם גם בשפה ובתרבות בכלל.

מהלך זה של החזרת המימד האימהי ממקומה המחוק שמחוץ לטקסט ומעבר לטקסט מאפשר גם מבט במימד האימהי כמודל ליכולת דה-קונסטרוקטיבית המתנגדת לקיומה של מהות אחת ומביאה עימה גם דיון אטימולוגי במשמעותה של אימהות. בעוד שמתוך הנרטיב המזדקר מן הטקסט הפרוידיאני מהווה אספקט זה את האחרות האולטימטיבית המוצבת מעבר לכל קיום שיש בו מהות ועל כן כהיעדר המהות, כאי-מהות, אני מציעה לראות בה דימוי למימד המפרק המונוליטיות של השיח מערער על קיומה של אמת אחת ושולל כל מושא המבקש להתקבע בתנועה מארכבת בעמדת מהות יחידה: אי(ן)מהות.